

носила доволі невиразну назву — «Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ», зате повний змісту був епіграф з «Слова»: «Дѣвици поють на Дунаи, вьются голоси черезъ море до Кіева» (1877). Міллер заговорив про київські відгомони візантійсько-болгарської книжності, що відбилися на «Слові». Він стояв більше-менше на позиції Тулова, але оперував більшим матеріалом і робив свої виводи різче і рішучіше. Автором «Слова» для нього була людина книжна, літерат XII в., знайомий з духовними і світськими творами, що перейшли до нашої словесності з Візантії через Болгарію. Сей автор, визначаючись незвичайним талантом і високим почуттям краси, задумав прославити похід близького йому князя Ігоря на половців. Невже ж сей автор, син свого часу, вихований на чужоземних, візантійських творах в руськім одязі, працюючи в сих часах, коли вся наша молода література складалася з перекладів і наслідувань, зберіг себе свобідним від усяких впливів, від усяких ремінісценцій прочитаних книг? Міллер бере «Девгенієво діянїє», один з творів, що містився поруч «Слова» в збірнику № 323, розбирає його паралельно з «Словом», вказує різні аналогії і подібності не для того, щоб довести його залежність якраз від сього візантійського твору, а взагалі — від візантійської книжності. Далі шукає за впливами «болгарських басень», проти котрих повставали колишні христовібці, взагалі за впливами болгарської книжності, і старається довести, що вся міфологія «Слова» не стільки відбивала в собі народний світогляд Київської Русі XII в., скільки літературну манеру болгарську, принесену на Русь в болгарських оригінальних і перекладних творах X віку. «Імена божеств служать авторові за епітети-прикраси, і з ними не зв'язані ніякі міфічні представлення». Троян, Див, Дунай — все се атрибути болгарської творчості. Боян — болгарський персонаж і т. д.

В сім не було багато нового; різні зближення, піднесені Міллером, робились уже перед тим. На тісне споріднення «Слова» з перекладними «воїнськими повістями», як їх назвав Міллер, вказував Тихонравов, і потім Барсов в своїх студіях над «Словом». Але та односторонність, з котрою Міллер підносив тільки сю сторону, почасти ігноруючи, почасти заперечуючи своенародні елементи «Слова», — зв'язки з місцевою народною поезією, з місцевою героїчною традицією, — зробила сильне враження і викликала ряд поважних праць, які мали на меті внести різні корективи до крайностей сеї теорії книжного запозичення. Се зараз же зробив Веселовський. Він же і цілий ряд інших учених переглянули і доповнили новим матеріалом старі помічення над зв'язками «Слова» з народною східнослов'янською поезією.

За сей час прибуло багато не тільки українського, але й білоруського та великоруського матеріалу, і в нім багато архаїчного, що виявляло дуже тісне споріднення з «Словом». Особливо сильне враження зробили північновеликоруські голосіння, видані незадовго перед ними Е. Барсовим, їх образи і форма давали дуже багато яскравих аналогій. Праця Потебні, найважлиша з сих післяміллеровських публікацій¹, при всім признанні книжного характера «Слова» (див. нижче) ще раз підчеркнула народнопоетичний підклад його. Сей погляд на «Слово» як твір книжний, але опертий на світській традиції і глибоко перейнятий елементами народної поезії від сього часу, можна сказати, був зафіксований безповоротно. Його розвинув в своїй великій, найбільшій розміром, хоч невисокій науковістю, і недокінченій праці той же Барсов², розвиваючи далі тезу про тісний зв'язок «Слова» з місцевою дружинною традицією. Така ж позиція київського дослідника «Слова» проф. Владимирова (1894—1900) і т. д.

Поруч з таким виясненням змісту йшла далі праця над усталенням тексту. Вихідною точкою послужила згадана праця Тихонравова — її палеографічний метод: міркування про те, як могла виглядати транскрипція «Слова» в збірнику № 323. Після нього таку нову палеографічну ревізію питання зробив Козловський, стараючись відгадати лігатури і скорочення сього письма (1890). На підставі сих помічень і зіставлень «Слова» з лексичним матеріалом старих пам'яток робились редакції тексту. Серед них і досі шановне місце займає праця проф. Огоновського (1876) завдяки тверезій обережності філологічному тактові. Але скільки-небудь признаної рецензії тексту не маємо й досі.

Зміст «Слова». Наукова праця над «Словом», що велась силами учених майже цілого слов'янського світу протягом століття, дає дуже гарний образ щирої духовної кооперації, об'єднаної єдиною любов'ю словесної краси. Ні одна інша слов'янська пам'ятка не може похвалитись такою великою і гарною літературою, такими многосторонніми, глибокими працями. І все-таки в результаті більш ніж ціловікової праці «Слово» являється в значній мірі збором загадок, котрі все ще не можна рішити певно і твердо. Його краса б'є нам в очі в сій попсованій формі. Але способи розв'язання трудних місць і суперечних питань, зв'язаних з текстом, настільки різняться, що для того, аби могли ближче аналі-

¹ Слово о Полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчанія, 1878.

² Слово о полку Игоревѣ какъ художественный памятникъ Киевской дружинной Руси, 3 томи, 1887—90.

зувати його, треба, насамперед, для себе самого установити вигляд і розуміння сього тексту. Через те при аналізі не можна обійтись без подання чи цілого тексту чи більших уривків його. І я подаю тому переклад цілого тексту, пропускаючи тільки деякі місця, особливо трудні, для котрих не знаходжу доброї розв'язки і не знаходжу в них матеріалу для літературного аналізу. Стримуюсь від ближчого розбору всіх трудностей і суперечностей, бо се перетворило б сей розділ в коментарій тексту, обмежуюсь тільки потрібними для орієнтування в змісті.

Для переглядності поділюю текст на часті: вважаю старий поділ Максимовича на 14 частей — заспів, дванадцять пісень і закінчення — досить влучним, тільки не всюди годжусь з ним щодо переходових фраз (як се й зазначено далі в примітках). Далекий я, одначе, від гадки надати тим «Слову» плановість і гармонійність викладу. Таку замітку один з старих рецензентів зробив уже Максимовичеві, що він своїм «поділом на пісні хотів надати «Слову» ту зовнішню суцільність, котрої в нім нема і не може бути». Дійсно, чи вважатимемо «Слово» книжним твором, відразу написаним його автором, чи дивитимемось на нього як на запис первісно співа ної пісні (про се далі), в кожному разі для мене нема сумніву, що текст його маємо в дуже хаотичному і фрагментаричному стані, і се не завдання історика літератури вигладжувати всі ті сліди деформації, прогалини, суперечності, які дають вказівки для аналізу пам'ятки. Діло поета-перекладчика з поетичного матеріалу «Слова» витворити щось суцільно естетичне. Діло історика літератури — вибрати все, що ілюструє не тільки стару творчість, але й її долю — ті не раз доволі грубі операції, які вона переходила. Тому і сей поділ на пісні, між іншим, зовсім не має мети надати творові вигляд суцільності і рівноваги, а улегшує орієнтацію в дуже таки хаотичному матеріалі сього твору, по котрому (се більш щастя як нещастя для історика літератури!) не пройшли зручні руки редакторів і переробщиків.

Заспів.

«Чи не добре б було нам, браття, почати на старий спосіб сумну повість про Ігорів похід, Ігоря Святославича? Але почати сю пісню таки подіями нинішнього часу, а не Бояновими замислами!

Бо як віщий Боян кому хотів пісню утворити, то він розтікався мислею по древу, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами.

Як згадав, скажім, давніші усобиці, то пускав немов десять соколів на стадо лебедів: котру перший сокіл досягав, та перша й пісню співала: чи то старому Ярославові, чи то хороброму Мстиславові, що зарізав Редедю перед військом касозьким, чи то красному Романові Святославичу.

Боян же, браття, то не десять соколів на стадо лебедів пускав, а свої віщі персти на живі струни покладав — і ті самі князем славу рокотали! ¹»

I. Заходи до походу.

«Почнімо ж, браття, сю повість від старого Володимира і до нинішнього Ігоря, що стягнув ум силою своєю і загострив серце своє відвагою, наповнився воєнного духу і повів свої хоробрі полки на землю Половецьку за землю Руську².

Глянув Ігор на ясне сонце і побачив все своє військо покрите п'ятьмою від нього. І сказав Ігор дружині своїй: "Братіє і дружино! лучче нам порубаним бути, ніж полоненим бути!³ Всядьмо, браття, на свої борзі коні, щоб побачити синього Дону!⁴"

Зап'яла князеві ум охота спробувати Дону великого, і жадоба ся заступила⁴ перед ним знамено⁵. "Хочу я,— рече,— зломити спис на краю поля Половецького, з вами разом, Русичі! Хочу або голову свою положити, або напитись шоломом Дону!"

Гей, Бояне, соловію старих часів, якби то ти оспівав сі полки! Скавав бись, соловію, по мисленному древу, літав бя съ умом [попр. «орлом»] по-під хмари, в'ючи славу наоколо сього часу, біжучи слідом Трояновим через поля на гори!

Заспівати було б тобі пісню⁶ Ігореві того [Олега]⁷ внукові:

"Не буря занесла соколів через поля широкіі —

галки стадами летять ік Донові великому!"

Чи так заспівати було б, Бояне, Велесів унуче:

"Коні ржуть за Сулою. Дзвенить слава в Києві...⁸".

¹ Сей останній уступ деякі вважають глосою, додатком.

² Тут звичайно приймається прогалина, щось упущене, що подавало короткий погляд на події «від старого Володимира». Сюди, напр., рахували урок про Володимирові тріумфи над половцями, захований Галицьким літописом в похвалі Романові Галицькому (див. нижче). Інші допускали, що звідси щось попало між дальші часті «Слова», напр., оповідання про усобиці за часів Олега Гориславича. Дальша фраза, де про Ігоря говориться як про «того» (Олегового) внука, справді натякає, що про Олега вже була мова перед тим. Ще інше, зовсім можливе толкування, що весь сей уступ: «Почнімо — Руську» — треба вважати глосою, паралельним текстом, який відділяв «заспів» від властивого оповідання. А можна й просто допускати якесь попусування в фразі «от старого Володимира».

Тільки, у всякім разі, я вважаю сей уступ не закінченням заспіву, як приймав Максимович, а початком «повісті», першої пісні «Слова».

³ Ся дилема інтерпретаторам здавалась дивною на сім місці; вони підозрювали, що вона попала сюди з дальшого. Але її можна розуміти так: краща офензива, похід, з безпекою смерті на полі, ніж полон від якого-небудь несподіваного половецького нападу на Україні.

⁴ В розумінні: заслонила.

⁵ Себто затміння, як сонце мінілось.

⁶ Бояною манерою, Бояновим замишленням.

⁷ Се слово, «Олега», «для ясності» було додане в першій виданні; але «внукові» може належати і до Ігоря і до Бояна, «Велесового внука».

⁸ Я вважаю правдоподібною гадку, що тут кінчається заспів в

Труби трублять в Новгороді, стоять стяги в Путивлі. Ігор жде милого брата Всеволода. І рече йому Буй-тур Всеволод:

„Один ти мені брат, один світ світлий, ти, Ігоре! оба ми єсьмо Святославичі! Сідлай, брате, свої борзі коні, а мої вже готові, осідлані, коло Курська напереді!

А Куряне мої — кмети відомі: під трубами повиті, під шоломами виколисані, з кінця списа вигодувані. Путі їм відомі, яруги їм знаємі. Луки у них напружені, тули відчинені, шаблі вигострені.

Самі скачуть як ті сірі вовки в полі, шукаючи собі честі, а князеві слави”.

II. Військо в поході. Зловіщі знаки й остороги не в силі його стримати.

„Ігор вступив в золоте стременю і поїхав чистим полем.

Сонце йому тьмою путь заступало. Ніч стогнала, грозячи йому, і побудила птаство. Його голос збив звірину в стаях [леговищах]. Днів кличе горі древа: велить слухати землі незнаемій, Волзі і Поморію, Посулюю¹ і Сурожу і Корсуневі, і тобі Тмутороканський болване!²

А Половці небитими дорогами побігли к Донові великому. Скриплять теліги їх опівночі, наче лебеді розпужені.

К Донові й Ігор військо веде. Птаство по дубині пильнує біди його. Вовки грозою лякають. Орли клекотом на кості звірів зуть. Лисиці брешуть на червоні щити.

Ей, Руська земле, ти вже за горою!³”

III. Щаслива битва — хвилевий успіх.

«Довго ніч меркне. Зоря світ зап'яла⁴. Мла поля покрила. Соловій спів заснув. Говір галичій збудився.

Русичі велике поле перегородили червоними щитами, шукаючи собі честі, а князеві слави!

З зараня в п'яток потоптали вони погані полки половецькі і, розсипавшись стрілами по полю, похапали красних дівчат половецьких, а з ними золото, паволоки і дорогі оксамити.

А ортмами⁵, опанчами та кожухами стали мости мостити по болотах та грузьких місцях — усяким узороччям половецьким.

Червоний стяг, біла хоругов, червоний бунчук, срібне ратище — хороброму Святославичеві.

Дрімає в полі Ольгове хоробре гніздо. Далеко залетіло.

стилі Бояна, і далі автор вже від себе продовжує оповідання про виступ Ігорового війська. Інші й даліше вважають композицією для прикладу в боянівським стилі.

¹ Се «Посуліє» тут не на місці, не до речі дописано, або було тут щось інше.

² Розуміють як ідол, якусь голосну статую в Тмуторокані, старім Боспорі кімерійським; див. замітки Меліоранського.— Изв. 1902 і дд.

³ Дальший опис ночі прилучають сюди ж, але я його виділяю і прилучаю до дальшого. Руська земля за горою — почуття війська, яке відірвалось від краю, заглибившись в степи, серед зловіщих знаків — прегарний кінцевий акорд пісні.

⁴ В розум.: затримала. Гарний образ також: світ-зоря пропала. (В першій вид.: «Заря свѣтъ запала»).

⁵ «Орьтмами» — слово добре не вяснене і досі. Меліоранський толкує його з турецького як «покривало», «попона».

Не на обиду родилось воно — ні соколові, ні кречетові, ані тобі, чорний вороне, поганий Половчине!

Гза біжить [тікає] сірим вовком. Кончак слід йому править [слідкує] к Донові великому».

IV. Погром війська. Грізна ніч провіщає його. Пригноблений настрій в війську. Образ Всеволода як вираз відваги, що перемагає се пригноблення.

«Другого дня вельми рано криваві зорі світ заповідають. Чорні тучі з моря йдуть — хочуть закрити чотири сонця¹, і в них дрижать сині блискавиці.

Бути громові великому. Йти дощеві стрілами від Дону великого. Тут ся списам поламати, тут ся шаблям потручати о шоломи половецькі, на тій ріці, на Қаялі, у Дону великого.

Ей, Руськая земле, ти вже за горою!

От вітри, Стрибожі внуки, віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві. Земля дуднить. Ріки мутно течуть, порохи поля покривають. Стяги гомонять.

Половці йдуть від Дону й від моря, і від усіх сторін оступили хоробрі руські полки. Бісові діти криком поля перегородили, а хоробрі Русичі перегородили їх червоними щитами².

Яр-тур Всеволоде! Стоїш напереді, прищеш на воїв стрілами, гримиш о шоломи мечами харалужними³.

Куди ти, Туре, поскочиш, своїм золотим шоломом посвічуючи, там уже лежать погані голови половецькі, порубані шаблями гартовними шоломи аварські — тобою, Яр-туре Всеволоде!

Які рани страшні йому, браття, коли він забув і почесть і життя, і град Чернігів, і отецький золотий стіл, і своєї милої дружини, красної Глібівни звичаї й обичаї!»

V. Опись бою перебувається, може, — щоб ослабити її напруження, сумною ремінісценцією давніших усобиць. (Можливо — се уривок-парафраза з Боянових пісень) ⁴.

«Були віки Троянові, минули літа Ярославів. Були війни Олегові, Ольга Святославича.

Той Олег мечем коромолу ковав і стріли сіяв по землі. Ступав в золоте стремено в граді Тмуторокані, а вже чув звін його [стремена] давній великий Ярославів син Всеволод. А Володимир з раннього ранку уха затилав у Чернігові⁵.

¹ Чотирьох князів — учасників походу.

² Орда наповнила степ своїм криком, руське військо виставило проти нього свої щити, о котрі той розбивається.

³ Татарська назва доброї сталі.

⁴ Деякі (як Потєбня) вважають се глосєю. Ідея сього відступу чи вставки та ж, що нижче, в VI пісні: роз'єднання руських сил, яке дало поганям перемогу (провідний мотив поеми).

⁵ Образ такий: Всеволод, позбавивши молодших князів (в тім Олега) їх батьківщини, не мав спокою в Києві — і з ним Руська земля. Ще тільки в Тмуторокані Олег збравсь у похід, а вже Всеволод, що займав його батьківщину, полошився, а син його Володимир боявсь навіть слухати того звону, що йшов з Тмуторокані, де осілися прогнані з своїх батьківщин молоді князі-ізгої.

Бориса Вячеславича, хороброго, молодого князя¹, тоді слава на суд привела і на Канині зелену паполому² простелля йому, за обиду Олегову.

І Святополкові прийшлося повезти батька свого між двох коней угорських³ до Святої Софії до Києва.

Тоді, за Олега Гориславича, сялось та поростало усобицями. Гинуло добро⁴ Дажбожого внука. В княжих коромолах скоротили ся віки чоловікам.

Тоді по Руській землі рідко ратаї гукали, а часто граяли ворони, труп'я собі ділячи, та галки свою річ говорили, змовляючись летіти на поживу.

Так було в тих ратах і війнах, як ще сеї раті не передчувано⁵.

VI. *Сумний вислід Ігоревої битви.*

«З зараня до вечора і з вечора до світу летять стріли гартовані, гримлять шаблі о шоломи, тріщать списи харалужні в полі незнаемім, серед землі Половецької.

Чорна земля, під копитами, кістми була посіяна, кровію полита, тугою поскодили вони [кості] по Руській землі.

Що ж то ми шуміло, що ми дзвеніло вчора рано перед зорями? Ігор полки завертає. Жаль йому милого брата Всеволода.

Билися день, билися другий — третього дня к полудневі впали стяги Ігореві.

Тут розлучилися брати — на березі бистрої Каяли.

Тут не стало кривавого вина. Тут докінчили пир хоробрі Русичі: сватів попоїли, а самі полягли за землю Руськую.

Никне трава від жалощів, і дерево з туги до землі похилилось».

VII. *Туга і жаль з приводу Ігорового погрому і нарікання співця на княжу незгоду, котра стільки лиха наробила землі Руській і привела тепер до сього нещастя.*

¹ Сі слова «хороброго, молодого князя» стоять після «обиди Олегової», і тому їх прикладають до Олега, але вони належать до Бориса. Сі два уступи належать до тяжчих місць «Слова».

² Покривало, особливо похоронне, на мерцеві.

³ Тіло убитого Ізяслава Святополк повіз підвішене між двома кінми, як часто возили тоді убитих, ранених і т. п. По літопису ся битва, де, з одного боку, поліг Олегів товариш Борис, а з другого — сам «старійший» Ізяслав, сталася на Нежатиній ниві. «Слово» натомість називає Канин, річку недалеко Чернігова, і відвозить батька у нім не Ярополк, як у літописі, а Святополк, а ховають його не у св. Богородиці, а у св. Софії. Сі різниці пробувано вигладити різними поправками, але я вважаю се зайвим. Упускаю в перекладі про похорон Ізяслава: «с тоя ж Каялы» («Святополкъ повелѣтя отца своего»). Після попередніх слів треба б було сподіватись: з того ж Канина. Може бути, що співець на місце скривавленого тою битвою Канина підставляє умисно Каялу, скривавлену погромом Ігорового війська. Розвій гадок, так, як я подаю, представляється ясним, і тому нема потреби вважати сі строфи про смерть Ізяслава механічно причіпленим додатком.

⁴ «Жизнь» значить не «життя», а «добро», «багатство».

⁵ Звичайно се толкують: «а такої битви не чувано»; я вважаю се менше підходящим. Потєбня вважав се кінцем вступної фрази — «Были вѣди Трояни», трактуючи як глосу сю частину від «Тѣи бо Олегъ... до «то было въ ты рати и в ты пѣлкъ».

«Уже, браття, невесела година настала. Уже пустиня [нашу] силу покрила!

Стала Обида¹ на силах Дажбожого внука, дівою² ступила на землю Трояню, заплескала лебединими крилами на синім морі, над Доном плещучи сполошила жирні³ часи.

Усобиця князям — нам від поганих погибель!⁴

Сказали брат братові: „се моє“, „і те моє також“. Почали князі про мале „се велике!“ мовити, та самі на себе коромолу кувати. А погані з усіх сторін приходили з побідами на землю Руську!

Гей, далеко зайшов сокіл, побиваючи птиць,— аж до моря! А тепер уже хороброго Ігоревого полку не воскресити.

Кликнув [-ла] над ним Карна, і Жля⁵ поскочив [-ла] по Руській землі, огонь розкидаючи⁶ з полум'яного рогу.

А жони руські заплакали, промовляючи: „Уже нам своїх милих лад ні мислею змислити, ні думкою здумати, ні очима оглядати, а золота та срібла вже ні помацати!“

Застогнав, браття, і Київ з туги, і Чернігів від напасті. Туга розлялася по Руській землі, тяжкий сум потік серед землі Руської.

Князі самі на себе коромолу кували, а погані, з побідами набігаючи на Руську землю, дань брали по білій від двору⁷.

І ті два хоробрі Святославичі, Ігор і Всеволод, розбудили ту біду⁸, що приспав був отець їх Святослав, грізний великий князь київський, своєю грозою.

Притріпав був її своїм сильним військом та харалужними мечами, наступив на землю Половецьку, притоптав гори і яруги, замутив ріки й озера, висушив потоки і болота. А поганого Кобяка з Лукомор'я, з залізних полків половецьких вирвав, як вихор, і впав Кобяк в городі Києві, в гридниці Святославоїв.

От і німці та венедеці, от греки та морави поють славу Святославоу, а жалують на Ігоря⁹, що втопив багатство на дно Каяли, ріки половецької, насипали туди золота руського.

Пересів Ігор з золотого сідла в сідло невільниче, і засумували заборолла по містах, і поникла весела година».

¹ Себто наступила ногою — іншими словами, те саме, що дали.

² В образі діви.

³ Багаті, достатні.

⁴ В І вид. явно попсоване: «на поганья погипе».

⁵ Сі слова «Карьна и Жля» багато наробили клопоту коментаторам. Одні (і перші видавці) бачили в них імена половецьких ватажків. Інші — символічні фігури, як «Обида» — від слів «карити» — оплакувати і «жалувати». Максимович поправив на «Кончака і Гзу». Пор. «карочку» і «нуждочку» в сучасних похоронних плачах, т. I, с. 124.

⁶ В копії Катерини стоїть іще: «людям».

⁷ «Дань про бѣль отъ двора» — се традиційна данина, колись бирана руськими князями. Співець з гіркою іронією каже, що князі, займавшись коромолою — суперечками і усобицями за володіння, полишили Половцям збирати замість них данину з підданої людності. «По бѣль» при тім, може, має значення метафоричне — «по невільниці» (як турки потім «біду челядь збирали» в невільницьких піснях).

⁸ В І вид. «уже лжу убуду»; толкують се різно, але без великого успіху.

⁹ «Кають князя Игоря» — се можна розуміти: жалують на Ігоря, дорікають йому, і жалують його нещастя.

VIII. Сон Святослава київського і його золоте слово.

«А Святослав смутний сон бачив:

„В Києві на горах,— рече,— покривали ви сеї ночі мене на ліжку тисовім чорною пополомою. Черпали мені ясне¹ вино з горем змішане. Сипали мені порожніми тулами поганих² великі перла на лоно і пестили мене. Уже дошки без зволока на моїм теремі золотOVERХІМ.

Всю ніч босові³ ворони граяли...⁴ і понесли⁵ над синее море”.

І сказали князеві бояре: „Туга, княже, ум тобі полонила⁶. Се два соколи злетіли з отцівського золотого столу — пошукати града Тмуторокнян або шоломом напитись Дону. Та вже соколам приборкані крила поганськими шаблями, а самих опутано путами залізними.

Темно стало третього дня: два сонця померкли, оба червоні стовпи згасли, і з ними молоді місяці⁷ тьмою завоклились.

На ріці на Каялі тьма світ покрила. По руській землі простерлись Половці як гніздо пардів.

Потопили в морі⁸ і велику відвагу дали Хинові⁹.

Уже піднялась хула на хвалу. Уже вдарила нужда о волю. Уже кинувся Див на землю.

Готські красні діви заспівали на березі синього моря — звонячи руським золотом, вони співають про часи Бусові, леліють пімсту Шаруканеву. А ми, дружина, жадні веселія!“

Тоді великий Святослав зронив золоте слово з слізьми змішане, і рече: „Ой мої синовці, Ігоре і Всеволоде! рано почали ви Половецьку землю мечами дрочити, а собі слави шукати. Та не славно ви побороти її, не славно кров поганську пролили! Ваші хоробрі серця в твердім харалудзі сковані і в буянню загартовані. От що наробили ви моїй срібній сивині!

Не бачу я волості¹⁰ сильного і багатого брата мого Ярослава, з його многими воями, з чернігівськими білями, з Могутами, з Татранами, з Шельбирами, з Топчаками, з Ревугами, з Ольбирами — ті без шитів, з самими захалявними ножами кликом полки подолівають, звонячи в пралідівську славу.

¹ В ориг. «сине», в розумінні ясного; в величальних піснях звичайний епітет вина — зелене; «синьо» виноград квітне (див. т. I, с. 275); «сине море», «сине небо».

² «Поганыхъ тольковинъ» — поганих союзників, так толкують деякі старі «азбуковники» се слово «толковин» — помічник; можливо тоді, що в зв'язку з сим стоїть і слово «толока».

³ Се «босові» толкують прерізно, найправдоподібніше просто як «сірі».

⁴ Се, може, найбільш прикрє місце тексту, яке не вдається розв'язати: я тому упускаю слова: «у Пльсьнска на болони бьша дєбрь Кисаню».

⁵ «Несошлю» — приймаю поправку «несоша я» або «несошася».

⁶ Так що аж сниться се тобі.

⁷ Тут далі ймення «Олець і Святославъ», що виглядає на пізнішу дописку-пояснення.

⁸ Руську силу, чи руське військо, потоплено в морі, загарено. Хто потопив чи половці чи князі-учасники — неясно.

⁹ Слово се толкується різно, нижче «Хинова» виразно виступає як назва народу.

¹⁰ В розумінні — війська. Сими словами Святослав дорікає своїм «синовцям» (братаничам), що вони з слабими силами поспішились на половців без старших князів, передусім без свого чернігівського старійшини Ярослава (Святославового брата) з його великим і хоробрим військом; далі мішаються, очевидно, імена чернігівських «хоробрих» і

Але ви сказали: „Мужаймося самі! Заберем собі давнішу славу і задню поділимося!”¹

А чи диво, браття, старому помолодіти?² Коли сокіл в митах буває, високо б'є він птахів, не дасть і свого гнізда в обиду. Та от біда, княже, несподібно мені!³ На ніщо зійшли добрі часи! От під Римом⁴ крик під шаблями половецькими, а Володимир під ранами! Туга та сум синові Глібовому!”

ІХ. Поклик до князів. Співець підхоплює скаргу Святослава на «княже несподібно» і звертається до князів з покликом підтримати князя Святослава в його планах боротьби з половцями.⁵

«Великий княже Всеволоде! Чи не подумав би ти прилетіти здалека, попильнувати отцівського золотого стола? Ти можеш Волгу веслами розкрити, а Дін шоломами вилити! Якби ти був, була б чага по ногах, а кошей по різані.⁶ Ти можеш і на сухім живими шереширами стріляти — удалими синами Глібовими!»⁷

А ти буй-Рюриче і Давиде! Чи не ви то плавали по крові вашими золоченими шоломами? Чи не ваша то хоробра дружина реве, мов туря, поранені гартовними шаблями на полі незнаємім? Ступіть же, панове, в золоті стремена за обиду нинішню, за землю Руську, за рани Ігореві, буйого Святославича!

Галицький Осмомисле Ярославе! Високо сидиш ти на своїм золотокорванім престолі, підперши гори угорські своїми залізними полками,

турецьких родів, оселених на чернігівським пограниччі (проби толкування з турецького у Меліоранського, 1. с.). Дослідники поправляють «не вижду» на «не сждала есте», «не выждала есте»: «ви не почекали». Але зміст буде той сам і при таких читанні.

¹ Святослав іронізує з славолюбності синовців Святославичів, що понесла їх так необачно на половців: всю славу хочуть вони собі забрати, щоб з ніким не ділитись: не тільки теперішню і будучу, але навіть і давнішу, «задню» хотіли б присвоїти (затьмити чужу славу).

² «А чи не міг би і я допомогти вам, не вважаючи на свою старість, як старий сокіл, що перелинює?» — питає синовців Святослав.

³ Що князі не хочуть пособляти йому.

⁴ Під Римом, пограничним містом переяславським, половці б'ють людей, а переяславський князь Володимир Глібович ранений, не може їх рятувати, і нікому його заступити!

⁵ Дослідники часто вважають се за продовження мови Святослава, мовляв, тут лежить його «золоте слово», бо в попередній його мові не було нічого особливого. Але спосіб говорення — «великий княже», «господине» — виразно вказує, що се мова не Святослава, а простого чоловіка, співця.

⁶ Чага — половецька дівчина і кошей — половецький бранець, подавались би по найнижчій ціні, якби Всеволод взявся до половців.

⁷ До толкування сього місця служить оповідання Київського літопису під р. 1184 про Кончака, що мав бесурменина, «ниже стрѣляше живымъ огнемъ» і «луци тузи самострѣлнии, одва 50 мужъ можають напярши». Меліоранський комбінує перську назву: тірі-і-чарх, стріла або машина «черха» (черх — катапульта до метання). Співець хоче сказати, що, маючи на своїх услугах таких воявничих, лицарських князів, як його братанячі Глібовичі (тільки що згаданий Володимир Глібович і його брат), Всеволод може ними як живими кулями бити половців.